

Den intolerante religionsbyen

Bekjempelsen av mormonmisjonen i Bergen 1852–1912

Frode Ulvund, Universitetet i Bergen

Innledning

Fram til midten av 1800-tallet hadde Norge svært streng religionslovgivning, og avvik fra den lutherske statsreligionen ble i liten grad tolerert. En begrenset religionsfrihet for kristne ble innført med Dissenterloven i 1845. Selv om det etter hvert ble etablert nye trossamfunn, forble et overveldende flertall medlemmer av statskirken helt fram til 1970-tallet. Heller ikke i Bergen utløste Dissenterloven noen bølge av menigheter utenfor statskirken. **Mens folketellingen i 1865 oppgav at over 600 tilhørte andre trossamfunn enn statskirken i Christiania (av 57 400 innbyggere), var bare 38 oppgitt å stå utenfor i Bergen med sine 27 700 innbyggere.¹ Mens innbyggertallet i Christiania var dobbelt så stort som i Bergen, hadde hovedstaden nesten 16 ganger så mange dissenter dette året. Ti år senere var tallet på dissenter kun økt moderat til 147 i Bergen.²**

Dissenterloven åpnet imidlertid for et mer liberalt religiøst marked, og Bergen ble tidlig på 1850-tallet et misjonsfelt. En Lammersk frimenighet ble etablert i byen i 1856, men fikk ikke særlig stor oppslutning. Den katolske kirken etablerte seg i 1858 og fikk bygget sin egen kirke i 1876. Heller ikke de var lenge særlig mange. I 1870 oppstod en baptistmenighet som på midten av tiåret var den største gruppen utenfor statskirken. I 1879 kom en liten metodistmenighet. Mormonske misjonærer var sporadisk aktive fra 1852, men noen egentlig menighet ble ikke etablert før på 1880-tallet, og noen vesentlig oppslutning kom ikke før ved århundreskiftet.

Det begrensede nærværet av dissenter har av Gunnar Jæger og Egil Ertresvaag blitt forklart med den bergenske prestestandens motstand, ikke bare mot dissenter, men også mot indremisjonsvirksomhet innenfor rammene av statskirken.³ Jæger argumenterte for at Bergens «Kolloquium af gamle Mænd», som sogneprestene ble omtalt som, betraktet den johnsonske

¹ SSB. C.No. 1. *Resultaterne af Folketællingen i Norge i januar 1866*. No 10. Detaillerede Opgaver over Dem, der ikke vare Medlemmer af Statskirken (Christiania: Det Steenske bogtrykkeri, 1868-1869), 283.

² SSB. NOS. C.No. 1. *Resultatenre af Folketællingen i Norge i Januar 1876*. 3die Hefte. Tabel No, 29. Personer, der ikke vare Medlemmer af Statskirken (Kristiania: Det Steenske Bogtrykkeri, 1880), 368. Med de nye grensene var tallet 167.

³ Gunnar Jæger, «Kirken, dissenterne og lekmannsbevegelsen i Bergen 1850-1880.» *Skrifter (Bergens historiske forening)*. 71(1971), 33–127; Egil Ertresvaag. «Et bysamfunn i utvikling, 1800-1920.» Bind 3 i *Bergen bys historie*. (Bergen: Alma mater forlag, 1995), 228.

pietisme som noe «usundt», og at religiøs virksomhet utenfor deres kontroll ble oppfattet å true deres stilling.⁴ Først på 1870- og 1880-tallet fant det sted et generasjonsskifte da unge teologer utdannet under Gisle Johnson påvirket på det Teologiske fakultet på 1850-tallet og utover begynte å innta stillinger i byen. Mens motstanden mot dissenterne fortsatt var betydelig også etter 1880, var de nye prestene nå mer åpne for indremisjonsvirksomhet.

I dette kapitlet skal jeg vise hvordan denne motstanden kunne arte seg. Hvordan ble motstanden fremmet, hvilke virkemidler ble brukt, og hvordan opplevde misjonærene selv motstanden? Det skal studeres gjennom å se på hvordan mormonenes misjonsvirksomhet har blitt forsøkt motarbeidet i byen fra de første misjonærer kom på 1850-tallet og til rundt første verdenskrig. Vektleggingen av mormoner begrunnes med at motstanden mot dem var spesielt hard nettopp i Bergen. De lokale statskirkeprestene førte i ulike perioder kampanjer mot misjonærene, og fikk også støtte fra det verdslige maktapparatet. Denne betydelige viljen til å bruke tvangsmidler gjorde det lenge vanskelig for kirkesamfunnet å etablere seg i byen.

Et transatlantisk kirkesamfunn

Mormonreligionen oppstod i USA på 1820-tallet, ledet av Joseph Smith som religionens profet. Mormonene kom raskt i konflikt med det øvrige amerikanske samfunnet. Deres åpenbaringslære førte dem i religiøs opposisjon til det øvrige og overveiende protestantiske Amerika, og de ble et objekt for ikke bare misbilligelse, men også forfølgelser og voldelige konfrontasjoner. Den mest høylytte innvendingen var likevel ikke rettet mot deres teologi, men forankret i moral-politiske påstander om politiske ambisjoner, teokratiske tendenser og etter hvert ikke minst deres påståtte og etter hvert erkjente polygame praksis, som de først gikk bort fra i 1890.⁵

De første mormonmisjonærene kom til Norge i 1851. Det ble starten på en langvarig og til dels uforsonlig konflikt mellom et pågående og frimodig religionssamfunn på den ene siden og et religiøst majoritetssamfunn og norske myndigheter på den andre. Den mormonske «faren» ble dels **sett på** som en teologisk **trussel** ved at deres «falske» religion førte nordmenn bort fra den evangelisk-lutherske «sannhet» og inn i religiøs fortapelse. Men som i USA ble mormonismen først og fremst framstilt som et bedrageri der religiøse følelser, talemåter og seremonier ble misbrukt for å oppnå andre og mer verdslige mål.⁶ Bedrageriske hensikter,

---

⁴ Jæger, Kirken, dissenterne, 79.

⁵ Se for eksempel Bowman, Matthew. *The Mormon People: The Making of an American Faith*. 1st ed. (New York: Random House, 2012).

⁶ Se Ulvund, Frode 2017. *Nasjonens antiborgere: forestillinger om religiøse minoriteter som samfunnsfiender i Norge, ca. 1814-1964*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.

teokratisk despotisme, politisk illojalitet og undergraving av staten, og Østens umoralske sanselighet var stereotypiserte egenskaper som mormoner ble tillagt ved denne orientaliseringen, både i USA og i Skandinavia.

Mormonenes vilje til å utfordre statskirkens dominerende posisjon og statens religionspolitikk ble oppfattet som en akutt trussel mot samfunnets kristne verdigrunnlag. Det resulterte snart i fengslinger og domfellelser for ulovlig religiøs virksomhet.⁷ Høyesterett erklærte mormoner som ikke-kristne i 1853, og de var derfor ikke beskyttet av Dissenterloven.

«Vogter Eder for de falske Propheter!»

I Bergen kom presten Sven Borchmann Hersleb Walnum (1816–1889) til å bli sentral i kampen mot mormonene på 1850-tallet. **Etter en tid som prest på Sørlandet kom han til byen som fengselsprest i 1851** og ble i 1855 kapellan og senere sokneprest ved Nykirken.⁸ Walnum ble raskt en virksom religiøs kraft i byen og ga ut *Søndagsblad for Lutherske Christne*, et blad som hadde stor utbredelse i Bergen. I 1852 ble han oppskremt av mormonismen. Tidligere samme år hadde nemlig dansken Hans F. Petersen kommet til byen som mormonmisjonær. Han delte ut skrifter om kirkesamfunnet på gaten, og hadde også samtaler med Walnum.⁹ Den fungerende biskop Johan B. Flottmann delte Walnums bekymring, og sammen med Walnum hadde også han samtaler med Petersen.¹⁰

Det var i en artikkelserie i søndagsbladet sitt utover i 1852 at Walnum først advarte mot mormonmisjonærene. Samme år ble disse artiklene utgitt samlet i pamflettform, «Efter Opfordring», som han skrev.¹¹ **Basert særlig på danske tidsskrifter begrunnet fengselspresten** advarslene med at mormonmisjonærene nå var kommet til «vort kjære Fædreland» for å forføre «dyrekjøpte Sjæle ved deres Løgne». Walnum hadde historiske, teologiske og moralske innvendinger mot mormonismen. Han fremstilte kirkesamfunnet som et bedrageri, en teokratisk statsdannelse der krav på politisk og økonomisk makt ble forkledd og legitimert som religiøse doktriner. De som gikk over til mormonismen, fremstilte han som ignoranter og lettroende ofre som ikke var i stand til å avsløre mormonismens «Usannheder». Dette var det han forsøkte å gjøre i bladet og pamfletten.

⁷ Se for eksempel Gerald M. Haslam, *The Norwegian Experience with Mormonism, 1842-1920*. Phd.diss. (Brigham Young University, 1981).

⁸ Daniel Thrap, *Den norske kirkes historie i det nittende aarhundrede. Biografiske skildringer*. Anden samling. (Kristiania: Th. Steens forlagsexpedition, 1890), 90, 371ff.

⁹ *Norsk kirketidende* (1856), 34

¹⁰ Riksarkivet (RA), RA-S-1040-E-E05-L001 (Mormonerpakken). Brev fra fungerende biskop Flottmann til Kirkedepartementet, datert 21.7. 1852.

¹¹ Sven B. Walnum, *Om Mormonerne*. (Bergen: F.D. Beyer forlag, 1852).

Mormons bok var ifølge Walnums kilder en avskrift av et skjønnlitterært manuskript og derfor «intet Andet end en Roman».¹² For Walnum var det ingen tvil om at formålet med religionsstiftelsen var økonomisk. Smith og hans nærmeste ønsket penger, og åpenbaringer om overføring av eiendommer og verdier til kirken og kollektiv bygging av hus og institusjoner som Smith kontrollerte, ble forstått som prosjekter for personlig vinning for Smith.¹³ Da Walnum skrev sine tekster, var flertallet av mormonene flyttet til Utah under ledelse av den nye profeten, Brigham Young. Det teokratiske prosjektet i vest fikk stor oppmerksomhet hos Walnum og underbygget for ham fortellingen om Jesu Kristi Kirke som et verdslig-politisk prosjekt, et «Pavedømme i sin allervørste Skikkelse.»¹⁴

I tillegg kunne Walnum legge fram et ankepunkt som på denne tiden var ganske ny, nemlig polygamiet. Først samme året tekstene ble skrevet, ble polygami offisielt erklært som en doktrine i kirkesamfunnet. Men Walnum var godt kjent med rykter og påstander om at dette var omfattende, og særlig ble sett på som et privilegium for de mektigste i kirkesamfunnet.¹⁵ For Walnum, som for så mange andre på denne tiden, var flerkoneriet et brudd på det sjette bud og et bevis for at mormonene ikke bare var ugudelige, men umoralske vellystinger. Utover århundret var det nettopp flerkoneriet, og trusselen det representerte mot samfunnets og statens moralske grunnvoll, som skulle bli avgjørende i fordømmelsen av kirkesamfunnet, både i Norge og i USA.

Fredriksen opplevde også motstand fra politiet og misjoneringen førte i liten grad fram. Walnum skrev at selv om Fredriksen oppholdt seg her i flere måneder (det var snarere snakk om et par måneder), «kunde han dog ei vinde nogen Tilhænger; derfor erklærede han ogsaa Bergen for at være en ufrugtbar Mark – og drog bort.»¹⁶ I slutten av mars reiste han tilbake til Danmark uten å ha vunnet noen for sin tro. Høsten 1852 forsøkte en annen misjonær seg på å holde mormonske møter i byen, men fikk ikke leie lokaler og ble dessuten nektet å holde møter av politimesteren.¹⁷

Først høsten 1855 var nye mormonmisjonærer tilbake. I samtlige kirker i byen ble det advart mot mormonismen og «Vranglære i Almindelighed», og byens prester ble av Bergensposten omtalt som hyrder som «søge at vogte sine Faar» med pliktskyldig iver. Avisen advarte selv kraftig mot misjonærene:

---

¹² Walnum, *Om Mormonerne*, 8.

¹³ Walnum, *Om Mormonerne*, 12.

¹⁴ Walnum, *Om Mormonerne*, 18.

¹⁵ Walnum, *Om Mormonerne*, 32ff.

¹⁶ *Norsk Kirketidende*, 27.1.1856.

¹⁷ Riksarkivet. RA-S-1040-E-E05-L001 (Mormonerpakken), Brev fra politimesteren i Bergen til Kirkedepartementet, datert 30.10.1852.

Deres Virksomhed er, hedder det, ivrig, men hemmelig, og der tales allerede om, at det skal være lykkets dem, at forvilde enkelte Sjæle. O de Arme! de ville for sent faa Øinene op for det Bedrageri, som nu bedaarer dem, og de ville visselig engang med Smerte angre, at de bedre have troet i sin Salighedssag paa de omstreifende Løgnere, end paa sin Kirkes Lærere, som med redeligt Sind og sørgende Kjærlighed have advaret.¹⁸

Også nå stod Walnum i spissen for den lokale kampen mot religionssamfunnet. Misjonær Carl Dorius ble av Walnum omtalt som skarpsindig og en som med «rædsom Færdighed» fordreiet Skriftens ord for å plante løgner og gudsbespottelser.¹⁹ Walnum utvidet og oppdaterte boken sin og gav den tittelen «*Vogter Eder for de falske Propheter!*». *Et Advarsels-Ord imod Mormonerne*. De falske profetene var naturligvis mormonmisjonærene, «Mørkets Utsendinge» ifølge Walnum – «som komme til Eder i Faareklæder, men ere indvortes glubende Ulve!»

Boken ble trykket i et stort opplag og skulle ikke bare selges billig, men også, skrev Walnum, «innlegges gratis i hvert Huus i Byen, hvor man har Grund til at frygte for Mormonernes Kunstgreb.»²⁰ Det gjaldt å nå også dem som ikke hadde råd til å kjøpe boken selv. Walnum forklarte at de lavere sosiale lagene i Bergen fortsatt ikke var kjent med mormonenes lære fordi de i liten grad hadde kjøpt og lest advarende pamfletter. Den reviderte utgaven inkluderte stort sett poengene fra pamfletten i 1852, men diskuterte mormonismen også i en religiøs kontekst. Ikke ved å anerkjenne mormonisme som religion, men ved å framstille den som Djevelens verk. Han siterte Matteus 7:15 om å vokte seg for falske profeter som snek seg rundt som ulver utkledd i fåreklær, og misjonærene var Djevelen i forkledning; «Thi Satan selv paatager sig Skikkelse af en Lysets Engel».²¹

Walnums kamp mot mormonismen var ikke bare litterær. Han mobiliserte også gjennom møtevirksomhet. Påsken 1856 arrangerte han et stort antimormonsk masse møte på Pelloths Sal i Veiten, der Holdts hotell senere kom. Han gav et foredrag «i Anledning af Mormonernes Optræden her i Byen.»

«Den store Sal var saa overfyldt», rapporterte Bergensposten, «at det endog kunde vække Ængstelse, og Gang og Trapper vare fuldt besatte. Desuden var det en Tilstrømmen af

¹⁸ *Bergensposten* 13.12.1855.

¹⁹ *Norsk Kirketidende* (1856), 34.

²⁰ Sven B. Walnum, «*Vogter Eder for de falske Propheter!*». *Et Advarsels-Ord imod Mormonerne* (Bergen: Fr. D. Beyers Bogtrykkeri, 1855).

²¹ Walnum, «*Vogter Eder for de falske Propheter!*», 5.

Folk udenfor, saa Gaden var ganske spærret. For de i Salen samlede Tilhørere holdt Hr. Walnum, trods den trykkende Kvalmhed, som Menneskemassen foraarsagede, et Foredrag i omtrent 2 Timer og gjennemgikk deri Mormonlærens fornemste Vranglærdomme.»²² Ifølge Bergensposten utløste innlegget avsky for Mormonismen blant publikum, og det skal ha resultert i at en del folk stimlet seg sammen utenfor misjonærenes losji for å markere uvilje. De hadde derimot forlatt byen for påsken.

Også denne gangen møtte misjonærene motstand fra politi og øvrighet. Særlig oppstuss vekte den første mormonske dåp i byen, og det utløste også en rettslig forfølgelse. To mormonmisjonærer ble i politiretten dømt for «Ulovlig Religionsutøvelse». Carl Dorius fikk bot på 20 spesiedaler og Anders Pedersen på 10 spesiedaler.²³ Ingen ville eller klarte å betale boten og måtte derfor i fengsel. Dorius var reist til Trondheim og utholdt fengselsstraffen der, mens Pedersen ble satt på vann og brød i Rådhuskjelleren i fem dager fra 17. juli 1856.²⁴

Som i 1852 ble motstanden fra prestestand og myndigheter for stor for misjonærene. De gav derfor igjen opp Bergen som misjonsmark. Under mormonenes samling i Christiania ble opplevelsene i Bergen omtalt slik av Pedersen:

Prest A. Pedersen berettede fra Bergens misjon, at der i byen for nærværende intet var å utrette for sannhetens utbredelse, likesom også politiet vedble å utøve lovens strenghet mot Herrens tjenere.²⁵

Om det var prestestandens sterke motstand generelt, Walnums skrifter, politiets motstand eller noe annet som var grunnen vites ikke bestemt, men misjonærene fikk altså lite gjennomslag i Bergen de første par-tre tiårene. Det er ingen tvil om at presteskapet og det konservative borgerskapet utøvde sterk sosial kontroll, der også økonomiske maktmidler ble tatt i bruk, både overfor mormoner og dem som hjalp. I Bergensposten ble det i 1856 fremmet trusler om at de som ansatte en mormon og dermed bidrog til at «slige Mennesker» fikk anledning til varig opphold «blant os» ville miste «sine christelige Medborgeres Agtelse».²⁶

En gren (menighet) ble rett nok etablert i 1858, men den hadde bare tre medlemmer.²⁷ Carl Dorius var også tilbake i byen i 1862, men lykkes ikke denne gangen heller, og omtalte byen senere som en «stengrunn» for misjoneringen deres.²⁸ Grenen gikk derfor snart i

²² *Bergensposten* 22.3.1856.

²³ Statsarkivet i Bergen. Bergen politirett, Domsprotokoll 23.6.1856

²⁴ Statsarkivet i Bergen. Bergen Distriktsfengsel. I.D.a.3. Straffangeprotokoll 1851-1862, 17.7.1856.

²⁵ Hilmar Freidel, *Jesu Kristi kirke i Norge : den norske misjons historie 1851-1966*. (Oslo, 1966), 96

²⁶ *Bergensposten* 3.1.1856. Her etter Jæger, Kirken, dissenterne, 56.

²⁷ Freidel, *Jesu Kristi kirke*, 96.

²⁸ Freidel, *Jesu Kristi kirke*, 96.

oppløsning. Først på 1880-tallet tok virksomheten seg opp igjen. Også da ble de kraftig bekjempet av statskirken og politiet, og sosial kontroll praktisert gjennom ulike trusler.

Motstand «formedelst presterænker» på 1880-tallet

I 1882 kom det 51 nye misjonærer fra Utah for å misjonere i Skandinavia. En av disse het Andrew Amundsen (1849–1927). Han var født i Christiania i 1849 og konverterte til mormonismen i 1862. Året etter emigrerte han til Utah, der han etter hvert praktiserte polygami. Han dro hele fire ganger til Skandinavia for å misjonere mellom 1880 og 1915.²⁹ Selv om en gren av Mormonkirken var blitt gjenetablert i Bergen i 1881, var det med Andrew Amundsens ankomst til byen i desember 1882 at mormonenes virksomhet igjen fikk et visst omfang. Han var en ivrig dagbokskriver fra de fleste av misjonsreisene sine, inkludert oppholdet i Bergen.³⁰ Her forteller han om noe av motstanden han møtte, både fra verdslige myndigheter og fra samfunnet ellers.

Amundsen henvendte seg til politiet på nyåret 1883 for å få tillatelse til å holde religiøse møter, men ble nektet med begrunnelse av at dette ikke var lovlig for mormoner, slik politiet også gjorde på 1850-tallet.³¹ Det stoppet ikke Amundsen, og bare noen få dager senere holdt han «a good meeting such as never has been [in Bergen] since 1856, when terrible persecution followed.» I den forbindelse døpte han også en far og hans datter.

Han noterte videre den 16. januar at han ble innkalt sammen med et par andre lokale «brødre» til politiet for å bli forhørt om dåpshandlinger. Det nektet han å svare på, og hevdet at de kun holdt private sammenkomster for medlemmer av De siste dagers hellige.³² Allerede samme dag døpte han ifølge dagboken enda en kvinne, og han fortsatte: «We had a good day, and I felt to rejoyce in the great work of the Lord.»³³

Forhørene fortsatte i dagene etter. Den 20. januar kunne ikke religiøse møter holdes på grunn av forhør, eller «on the account of the persecution» som Amundsen skrev.³⁴ Han skiftet nå strategi og tillot alle som hadde vært til stede på møter i kirkesamfunnet å fortelle åpent hva som var foregått, og i forhør innrømte han selv at det var han som hadde døpt.³⁵ Den 2. februar ble han stilt for retten for to ulovlige tilfeller av dåp og ulovlig religiøse forsamlinger.

²⁹ Church History Biographical Database, Andrew Amundsen. <https://history.churchofjesuschrist.org/chd/individual/andrew-amundsen-1849?>

³⁰ Dagbøkene er tilgjengelig ved Church History Library, Salt Lake City, Ut. MS 1503. Andrew Amundsen diaries, 1873-1914, Journal, 1883 January-1884 April.

³¹ Andrew Amundsen diaries, 4.1.1883.

³² Statsarkivet i Bergen. Politimesteren i Bergen. Forhørsprotokoll Nr. 59, 1882-1884, 17.1.1883.

³³ Andrew Amundsen diaries, 16.1.1883.

³⁴ Andrew Amundsen diaries, 20.1.1883

³⁵ Statsarkivet i Bergen. Politimesteren i Bergen. Forhørsprotokoll Nr. 59, 1882-1884, 22.1.1883.

Da dommen på 30 kroner i bot pluss saksomkostninger falt senere i måneden, fortalte han retten at han ikke var i stand til å betale siden de ikke hadde inntekter, men «preached the Gospel without purse and scrip». Han ville derfor heller sone fengselsstraff.³⁶ I slutten av februar ble Amundsen fengslet for 16 dager på ordinær fangekost, noe som dagen etter ble omgjort til fire dagers fengsel på vann og brød.³⁷

Møtevirksomheten holdt ufortrødent fram, også etter fengselsoppholdet, og i siste del av mars kunne et slikt møte samle så mange som 100, skrev Amundsen.³⁸ I april døpte han igjen, denne gang en kone og hennes sønn.³⁹ Ifølge rapporten han la fram på kirkesamfunnets halvårlige samling i Kristiania våren 1883 var i alt sju personer blitt døpt siden han kom til byen, og tallet på «hellige» var i alt 38. Han hadde fått leiet et lokale og delt ut skrifter om mormonismen. Men han måtte utvise «den største Forsigtighed begrundet paa Øvrighedens Intolerance» og viste også til at han var blitt fengslet.⁴⁰ Ved høstmøtet rapporterte Amundsen at folk i Bergen var lite mottagelige for evangeliet, men villige til å tro «alle de løgnagtige Historier som findes i Aviserne angaaende de Sidstedags Hellige».⁴¹ Amundsen forlot samme høsten Bergen for å virke som misjonær på Østlandet.

Amundsen fikk leie et lokale til sine møter, men nettopp det ble en stor utfordring for kirkesamfunnet i årene etter. I 1884 rapporterte den lokale forstanderen at straks det ble klart at de hørte til mormonene, ble de nektet å leie lokaler i Bergen. Ingen ville åpne sine hus til forsamlinger, «medmindre han kunde bringe en skriftlig Tilladelse fra Præsterne.»⁴² Året etter ble det rapportert at de ikke hadde fått leie forsamlingslokaler fordi «politiet havde forbudt Folket at leje til Mormonerne.»⁴³ Samme året hadde byen heller ingen misjonærer, og lederen av den norske misjonen kunne bare konstatere at de fikk lite til i Bergen og at det alltid hadde vært vanskelig å misjonere i byen.

I motsetning til på 1850-tallet, gir ikke kildene et bilde av en prestestand i sentrale roller i kampen mot Amundsen og mormonene. Det fantes ingen Walnum som agiterte og advarte i skrift og i folkemøter. I saken med Amundsen gir kildene inntrykk av at politiet handlet på eget initiativ i den rettslige forfølgelsen. Dette er sannsynligvis et unyansert bilde, og prestestanden kan ha virket i bakgrunnen. Det vet vi skjedde senere i tiåret. Ved høstsamlingen i Kristiania i 1887 ble det hevdet at misjonærene hadde møtt en del motstand i

³⁶ Andrew Amundsen diaries, 16.2.1883.

³⁷ Statsarkivet i Bergen. Bergen Distriktsfengsel. I.D.a.5.Straffangeprotokoll 1882-1895, 28. februar 1883.

³⁸ Andrew Amundsen diaries, 25.3.1883.

³⁹ Andrew Amundsen diaries, 9.4.1883.

⁴⁰ *Skandinaviens Stjerne*, 15.6.1883, 278.

⁴¹ *Skandinaviens Stjerne*, 1.11.1883, 43.

⁴² *Skandinaviens Stjerne*, 15.10.1884, 30.

⁴³ *Skandinaviens Stjerne*, 15.10.1885, 28-29

løpet av året og at enkelte steder hadde prester mobilisert politiet i bekjempelsen av dem, og at det stort sett var prestestanden som hadde vært årsaken til forfølgelsen.⁴⁴ Den erfarne misjonæren Anton L. Schanchy, senere leder av hele den skandinaviske misjonen, gav likeledes uttrykk for at nettopp i Bergen var prestene sentrale i motstanden. Han kom til Bergen på nyåret i 1887, og i et brev til lederen for den skandinaviske misjonen i slutten av januar samme året konstaterte han at byen hadde vært kjent som en «sjelden haard Arbejdsmark», og at svært få var blitt omvendt til mormonismen.⁴⁵ Schanchy fortalte at han ikke fikk leie noe forsamlingslokale, men måtte holde møter i private hus. Han brukte tiden til husbesøk og besøk på i verksteder. Folket var lite mottakelige for budskapet hans, «formedelst Presterænker». En stor menneskefrykt hersket, fortsatte han, «thi Aanden er den, at om de skulle vige fra Præsternes Lærdomme og hvad som er populær, ville de miste deres Arbejde og Ansættelser, og de ville faae ‘Døden i Gryden’. De Rige har en stor Magt og ere meget stolte, og de ønske ikke at høre meget af vort Vidnesbyrd.»⁴⁶

At dette ikke bare var løse påstander, viste en episode i august 1887. Da fikk politiet i Bergen et brev fra sognepresten i Johanneskirken, Ernst Fredrik Eckhoff. Han kunne fortelle at et par mormonmisjonærer hadde holdt flere religiøse møter i Nøstegaten 20 og at et nytt møte var annonsert for den påfølgende dagen. Denne henvendelsen utløste en politiaksjon der to politibetjenter ble beordret til å møte opp og forby forsamlingen.⁴⁷ De lokale mormonmisjonærene klagde handlingen inn til departementet og beskrev hendelsen:

I det Øjeblik, vi skulde begynde med Bøn og Sang og kun havde tilkjendegivet Forsamlingen Hensigten med vore Indbydelser til hver især og kaldet Folket til Orden, indfandt sig uden Foranledning fra vor side aldeles ukaldet en Politie-Officiant. Han forstyrrede os, fremtraadte og sagde, at han var sendt i Lovens Navn for at forbyde Andagts-øvelsen og ophæve Forsamlingen.⁴⁸

Politibetjentene oppfordret de tilstedeværende til å fjerne seg, samtidig som misjonærene oppfordret dem til å bli værende. Først da politiet truet med å bruke fysisk makt, forlot alle ikke-medlemmer lokalet, bortsett fra én. Denne ble da fjernet av politiet.⁴⁹ Misjonærene hevdet at dette var en «krøbling» og at politibetjenten «tog ham i Nakken og kastede ham ud,

⁴⁴ Skandinaviens Stjerne, 15.1.1887, 26.

⁴⁵ Skandinaviens Stjerne, 1.4.1887, 202. Brev fra Schanchy til president Flygare, datert 24.1.1887.

⁴⁶ Skandinaviens Stjerne, 1.4.1887, 203. Brev fra Schanchy til president Flygare, datert 24.1.1887.

⁴⁷ Riksarkivet. RA/S-1040/E/E05/L0001. Brev fra politimesteren i Bergen til Bergen stift, datert 8.9.1887.

⁴⁸ Riksarkivet. RA/S-1040/E/E05/L0001. Brev fra C.B. Olsen og Andrew Knudsen til Justisdepartementet, datert 27. august 1887.

⁴⁹ Bergens Adressecontoirs Efterretninger 7.10.1887.

endog uden Hat[t].» De understrekte at møtet var av «fuldkommen privat Charakter» og viste til at behandlingen i Bergen skilte seg fra landet ellers. «Os bekjendt, er det ingen Speciallov for Bergen, mindre gunstig for vore Troessamfundsllemmer, end i de øvrige Landsdele», skrev de. Særlig viste de til Kristiania der de ble tolerert. Der hadde de et stort forsamlingslokale og kunne fritt og uforstyrret drive med sin religiøse aktivitet for alle og enhver. Politiet i hovedstaden holdt seg vekke, med mindre de ble tilkalt for å beskytte misjonærene mot forstyrrelser. Politimesteren i Kristiania gav mormonene rett i at de der ikke ble forfulgt. Han var rett nok kjent med at de formelt ikke hadde fri religionsutøvelse, men trodde han handlet i samsvar med myndighetenes stilltiende aksept når han praktiserte disse eldre lovbestemmelsene på en fleksibel måte, så lenge misjonærene oppførte seg sømmelig.⁵⁰

Stiftamtmanden i Bergen støttet Bergens politimester, og anmodet endog politiet om å tydeliggjøre for mormonene at de ville bli utsatt for tiltale om de holdt fram med sine møter. Justisdepartementet svarte at den oppløste forsamlingen måtte ansees som offentlig religionsutøvelse siden hvemsomhelst hadde adgang til å delta, og at politiet derfor hadde hjemmel til å gripe inn.⁵¹ De slo også fast at loven selvfølgelig burde håndheves likt i hele landet. I departementet ble det likevel i ettertid konkludert med at politiet hadde *rett* til å gripe inn i slike tilfeller, men ingen *plikt*. Det skulle overlates til politiets skjønn. Slik legitimerte departementet både den strenge praksisen i Bergen og den tolerante håndhevelsen i hovedstaden. Den lokale religionspolitikken ble derfor i første omgang videreført som før. Høsten 1889 ble det igjen rapportert fra Bergen at misjonærene måtte gå forsiktig fram fordi «Øvrighederne ikke vilde tillade at der afholdtes nogen offentlig Forsamling».⁵² Dette forandret seg likevel utover på 1890-tallet, kanskje som en tilpasning til den etablerte praksisen i Kristiania, eller av at spørsmålet om religionsfrihet ble tatt opp på Stortinget i ulike sammenhenger (dissenterlov, opphevelsen av jesuitt- og munkeforbudet, innskriving av religionsfrihet i Grunnloven). Høsten 1890 fikk de for første gang lov å avertere sine møter i avisene og i 1894 kunne lederen for den norske misjonen fortelle at «Brødrene [i Bergen] haver nu sin fulde Frihed til at prædike uden at blive forstyrret».⁵³ Men selv om mormonene nå fikk en slags de facto religionsfrihet, ble de fortsatt motarbeidet også i de følgende tiårene.

⁵⁰ Riksarkivet. RA/S-1040/E/E05/L0001. Fra Kristiania politikammer til Justisdepartementet, datert 1.11.1887.

⁵¹ Riksarkivet. RA/S-1040/E/E05/L0001. Brev fra Justisdepartementet til Bergens stift dat. 29.9.1887.

⁵² *Skandinaviens Stjerne*, 15.1.1889, 27.

⁵³ *Bergens Annonce-Tidende* 15.11.1890; *Skandinaviens Stjerne*, 1.1.1890, 105; Church History Library, MS 1641 Hans J. Christiansen papers, 1841-1923, Journal 1893-1894, s. 21 (18 Juni 1894. Her etter Haslam, *The Norwegian Experience with Mormonism*, 221.

Kampen om et hus

Rundt århundreskiftet tok aktiviteten til mormonene seg kraftig opp. Flere misjonærer ble sendt til Skandinavia, og langt flere pamfletter ble delt ut og hus besøkt.⁵⁴ I 1899 delte kirkesamfunnet Norge inn i fire distrikt, der Bergen (fra Flekkefjord til Romsdalen) var ett. Virksomheten tok seg betydelig opp også i Bergen, og mormonene framstod tydeligere utad som en menighet. De fikk også fra 1901 leie et større lokale i Kong Oscarsgate 5, like ved Korskirken. I årene 1899 til 1924 ble i alt 328 døpt i Bergen.⁵⁵

Misjonsframstøtet disse årene utløste det som kan karakteriseres som en moralsk panikk i hele nasjonen. Selv om politiet ikke lenger grep inn mot mormonenes virksomhet i Bergen, var motstanden mot dem fortsatt stor i byen, og for så vidt hele Norge og Skandinavia generelt.⁵⁶ Sentrale myndighetene mottok henvendelser fra Statskirken og en rekke grupper i sivilsamfunnet med anmodning om å gripe inn. Både presteforeningen i Oslo og Dissentertinget (sammenslutningen av dissentergrupper) bad i 1904 om at lovens bestemmelser måtte bli håndhevet overfor mormonene.⁵⁷ Disse bekymringene, og press fra Kirkedepartementet, fikk i 1905 Justisdepartementet til å gjøre undersøkelser i de større byene. Politimestrene ble spurt om den mormonske aktiviteten hadde økt, om den i så fall utgjorde noen fare eller foregikk på oppsiktsvekkende eller forargerlig måte. I Bergen, som i de andre byene, avviste politimestrene at mormonene drev en oppsiktsvekkende virksomhet eller hadde vært til bry for politiet. Likevel synes politimesteren ha blitt påvirket av en lokal motstand. Han viste til at Korskirkens prester og medhjelpere året før hadde sendt brev og anmodet politiet om større overvåking av mormonene, og slo fast at mormonismen utbredelse «selvfølgelig» burde hindres, men bad departementet tydeliggjøre hvilke maktmidler han hadde til rådighet.⁵⁸

Veksten i Bergens mormonmenighet gjorde det leide forsamlingshuset ved Korskirken trangt og uhensiktsmessig. I 1912 overtok kirkesamfunnet et langt større forsamlingshus lenger nede i Kong Oscarsgate da de kjøpte Totalavholdsforeningens hus i nummer 44, det såkalte gamle Jurylokale. Det skulle igjen utløse en siste større kampanje mot mormonene i Bergen, der prestestanden stod helt sentralt.

⁵⁴ Ulvund, *Nasjonens antiborgere*, 147ff.

⁵⁵ Freidel, *Jesu Kristi kirke*, 97

⁵⁶ Se Ulvund, Frode. *Religious Otherness and National Identity in Scandinavia, c. 1790–1960: The Construction of Jews, Mormons, and Jesuits as Anti-Citizens and Enemies of Society*. (Berlin, Boston: De Gruyter, 2021.) <https://doi.org/10.1515/9783110657760>

⁵⁷ Riksarkivet. RA/S-1007//D/Dc/L0239/0007/Mormonerne, se brev fra JD til KD, datert 11.11.1905 om historikken (KD A 4609/05).

⁵⁸ Riksarkivet. RA-S-1040-E-E05-L0001. Brev fra Bergens politikammer til Justisdepartementet, 29.11.1904; RA-S-1040-E-E05-L0001. Brev fra Korskirkens Menighets prester og medhjelpere til politimesteren i Bergen, datert 12.2.1904.

Da det ble kjent at Jesu kristi kirke holdt på å kjøpe eiendommen, satte et menighetsmøte i Domkirken ned en komite for å motarbeide kjøpet, bestående av menighetens prester og medhjelpere, politimesteren og et medlem av Sedelighetsforeningen.⁵⁹ Det ble fulgt opp av et møte i Domkirkens sakristi med biskopen og alle byens prester og medhjelpere der huskjøpet igjen var tema. Møtet ba myndighetene nekte mormonene konsesjon til eiendomskjøpet og bad Totalavholdsforeningen vurdere å omgjøre kjøpet. Som begrunnelse framførte presteskaper kraftig anti-mormonsk propaganda og avviste at mormonene hadde religionsfrihet. Det var for dem en plikt å «verge de svake og uvidende» mot mormonenes «løgner» og «jesuittiske» framgangsmåte, påstod de.⁶⁰

Fordi Jesu Kristi kirke var en utenlandsk institusjon, og misjonærene i hovedsak amerikanske statsborgere, krevde et slikt eiendomskjøp konsesjon. I Bergen kom det høylytte krav om at konsesjon måtte nektes, og både stiftamtmanden, byens formannskap og byens magistrat frarådet at de fikk det. Handelsdepartementet var enig med de lokale myndighetene og avslo konsesjonssøknaden, samtidig som de ønsket rettslige undersøkelser av omstendighetene rundt handelen. Saken ble løftet helt til Stortinget da Domkirkens komite tok kontakt med kapellan Johan Fredrik Gjesdahl (1857–1944). Han representerte Høyre i Bergen på Stortinget og ble senere leder av Den norske presteforeningen. I en interpellasjon spurte han hva regjeringen ville gjøre for å hindre mormonsk propaganda. Han viste til mormonenes huskjøp «med amerikanske penger» i hjembyen og til det kirkelige landsmøtet som tidligere samme år hadde sendt en lignende anmodning til myndighetene om å bekjempe «den voksende mormonske propaganda som strider mot vor statslovgivnings sedelige grundsetninger».⁶¹ Sosialistavisen *Arbeidet* var kritisk til forfølgelsen av mormonene, og mente at himmel og jord var satt i bevegelse for å hindre huskjøpet. Interpellasjonen mente de måtte betraktes som et ledd i «denne Oskarsgadepropaganda».⁶²

Bergens Annonce-Tidende kommenterte striden satirisk på rim med vittige ordspill:

Mormonerne i Bergen.
Den Plan om at skaffe Mormonerne Ly
har heldigvis daarlige Voner.
Der blir protesteret af den hele By,
baade af Mohrer og Mohner.⁶³

⁵⁹ *Bergens Annonce-Tidende* 11.3.1912.

⁶⁰ *Arbeidet* 26.3.1912; *Bergens Annonce-Tidende*, 26.3.1912.

⁶¹ *Stortingsforhandlinger*. Del 7b. Stortingstidende (1912), 2718ff.

⁶² *Arbeidet*, 5.7.1912.

⁶³ *Bergens Annonce-Tidende* 25.3.1912, rimet var undetegnet «T.T.»

De rettslige undersøkelserne av huskjøpet førte til at handelsdepartementet gav mormonene en frist på seks måneder for å omgjøre salget eller videreselge eiendommen.⁶⁴ Det endte med at Domkirken menighet kjøpte bygget som menighetshus, et symbolsk bilde på prestestandens seier over mormonene. **Mormonene forsøkte etterpå å kjøpe et lokale i Store Markeveien, men heller ikke dette ble godkjent av myndighetene. Først i 1915 ble de juridiske sidene avklart og de fikk kjøpe Vaskerelven 1, der de holdt til fram til 1965.**

Avslutning

Misjonsvirksomheten til Jesu Kristi kirke ble i perioder kraftig motarbeidet gjennom hele tidsrammen vi har behandlet. Statskirkens presteskap spredte propaganda og presset myndighetene til å gripe inn, mens myndighetene brukte politimakt og rettsvesen til å forfølge mormonene og begrense deres frihet til religionsutøvelse. I tillegg ble sosial kontroll og økonomisk press benyttet for å vanskeliggjøre mormonenes aktiviteter. Denne motstanden bidro fram til slutten av århundret til at kirkesamfunnet fikk begrenset gjennomslag i byen.

Motviljen mot dissenterer generelt var i Bergen stor fram til 1880-tallet. Etter dette var det særlig mormonene som ble gjenstand for denne aversjonen og som opplevde prestestandens kampanjer. Dette var ikke bare tilfellet i Bergen, men i hele Nord-Europa og i USA. Først på 1920-tallet begynte denne motstanden å avta, og kampen mot dem ble betydelig dempet, selv om den ikke forsvant helt. Da mormoner igjen søkte om fri religionsutøvelse i 1932, omtalte for eksempel biskopen i Bergen, Andreas Fleischer (1878–1957), mormonismen som «det mest typiske døme på religiøs svindel og humbug som finst», og mente at å gi dem rettsgodkjennelse ikke tjente noen «samfunnsbæte» (samfunnsnytte), men tvert om ville «arbeida fram kyrkjeleg og moralsk oppløysing».⁶⁵ Lite hadde slik endret seg i byens prestestand siden Walnums kamp mot mormonene på 1850-tallet.

---

⁶⁴ *Bergens Annonse-Tidende*, 21.9.1912.

⁶⁵ Riksarkivet. RA/S-1007/D/Dd/L0203/0013/Mormonerne kristne, Brev fra biskopen i Bergen til KD, datert 14.12.1932 (KD J5611A1932). De øvrige uttalelsene ligger i samme pakken.